

JELENTÉS A NEVELÉSTUDOMÁNY HELYZETÉRŐL^o*A tudományterület fejlődése*

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1972 júniusi oktatáspolitikai, neveléstudományunk fejlődése szempontjából is korszakjelölő határozata kritikusan értékelte a tudományág teljesítményeit. Rámutatott bázisainak gyengeségére, és megjelölte feladatait az iskolai munka közvetlen segítése, valamint a köznevelési rendszer távlati fejlesztése területén.

Helyzetelemzésünkben a határozat bíráló észrevételeit és a benne megjelölt feladatokat tekintjük mérvadónak. Ezt azért kell bevezetőben nyomatékkal kiemelnünk, mert a dokumentum szellemében felfogott neveléstudomány illetékessége és felelőssége jóval szélesebb körre terjed, mint ahogyan hagyományosan és ma is még gyakran értelmezni szokás. A pedagógia felfogásunk szerint a nevelésre vonatkozó igazolt ismeretek teljes rendszere, és ekként lényegesen meghaladja a tudományág ún. klasszikus diszciplínájának témakörét.

Az ennek a tágabb értelemben felfogott neveléstudományi problematikának a területén a határozat megjelenése óta eltelt években, de részben már a határozatot megelőző országos elemző munka keretében is, dinamikus előrehaladásról adhatunk számot. Ez azonban jelentős mértékben külső tényezők közreműködésének köszönhető. A neveléstudomány a szakterületen elért kétségtelen, alkalom szerint tiszteletet érdemlő eredmények ellenére sem tudott a fejlődés irányát szabó tényezőjévé, a komplex feladatok elismert gazdájává válni.

Az okok részben évtizedekre nyúlnak vissza. Az ellenmondás fennmaradása esetén azonban hosszasan elnyúlhatnak a problematikus következmények is.

Az ellenforradalmi korszak kontraszelekciós tudománypolitikája következtében fontos neveléstudományi tanszékek szakmailag jelentéktelen személyek kezére kerültek. A vezető pesti tanszék viszont fél évszázad alatt mindössze talán két tucat pedagógiai doktort avatott. Ezt a szám szerint csekély és minőségében egyenetlen hazai pedagógus-állományt a felszabadulás után – más szocialista országoktól eltérően – a történetileg szükségszerűen súlyosabb megrázkódtatások érték.

Részben a szakterületen kívüli okokból a neveléstudományi kutatómunka tematikája évekre beszűkült a szorosan vett iskolai oktatás-nevelés, mindenekelőtt az osztály-tanóra rendszerű oktatás kérdéseire. Így azután nálunk csak késedelmesen indultak fejlődésnek

^oA szerző tanulmányát Hunyady Györgyné, Kiss Árpád, Kozma Tamás elemzései, valamint a Pedagógiai Bizottság 1979. szeptember 10-i ülésén elhangzott hozzászólások figyelembevételével készítette.

olyan fontos neveléstudományi ágazatok, mint az összehasonlító pedagógia, az iskolarendszertan, az oktatástervezés, művelődésszociológia. Időnként küzdeni kellett a neveléstörténeti kutatómunka létjogosultságának elismeréséért is. Máskor – mint például a felnőttoktatás esetében – a neveléstudomány zárkózott el sokáig a terület művelésétől. Tudományos intézete a pedagógiának az MTA Pedagógiai Kutatócsoportjának 1972-ben történt létrehozásáig csak epizodikusan – az Országos Neveléstudományi Intézet másfél éves és a Pedagógiai Tudományos Intézet néhány éves működésének ideje alatt – volt.

A kutatói kapacitás tekintetében a helyzet ma mindenképpen jobb, értékesülését azonban gátolja az erők szétforgácsoltsága. Néhány nagyobb múltú és létszámban is erősebb tanszék, valamint az akadémiai kutatócsoport kivételével hosszabb távú neveléstudományi vizsgálatokkal csak szakosított intézmények foglalkoznak: a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, az Országos Oktatástechnikai Központ, az OM Országos Vezetőképző Központja, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Az óvodától a középiskolai fokig az oktatás-nevelés kérdéseiben az Országos Pedagógiai Intézet illetékes. Ez az intézmény – bár 1976-ban hivatallá szerveződött – jelenleg is számottevő tudományos erőt képvisel. A neveléstudomány fontos további kádertartalékát alkotó pedagógiai oktatók 40 (!) oktatási szervezeti egységben szétszórva, részben minden központi szakmai irányítást nélkülözve működnek.

A kutatómunka összefogása és különösen az interdiszciplináris kutatások kibontakozása szempontjából nagy várakozás kísérte 1973-ban az OTTKT 6. sz. főiránya, „A köznevelés fejlesztését szolgáló pedagógiai kutatások” munkálatainak megindulását. Főként szervezési nehézségek miatt az első évek csalódást okoztak. (Jellemző körülménynek tűnik, hogy a főirány címéből átmenetileg „nég a „pedagógiai” jelző is elveszett.) A kezdeti zavarok után azonban a munka szervezettsége számottevően javult. A nagyobb távlatú kutatások személyi és anyagi feltételeinek immár tartósan mutatózó biztosítása pedig további jelentős fejlődés lehetőségét hordja magában.

Súlyos tévedés lenne viszont feltételeznünk, hogy a főirány keretei között a hazai neveléstudományi kutatás valamennyi égető kérdésére megoldást lehetne találni. Jóllehet számos tartalmi természetű megállapítása legalábbis vitatható, a kutatómunka szervezettségére éles fényt vetett az OM Tudományszervezési és Számítástechnikai Főosztálya által 1978-ban összeállított „Jelentés a neveléstudományi kutatások helyzetéről”. 717 téma szabatosan meg sem állapítható számú „kutatóhelyen”, döntő részben egymással semmiféle szervezett kapcsolatban – valóban riasztó jelenség. De hasonlóképpen nem volt megnyugtató, hogy a jelentés fel sem vetette a kutatás irányítására, illetve koordinálására alkalmas, megfelelő szakmai illetékességgel rendelkező szerv hiányának kérdését.

Az eredményeket, az elmulasztott lehetőségeket és a veszteségeket egyaránt számba véve is megállapíthatjuk, hogy a neveléstudományi kutatás bázisai általánosságban erősödtek. Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy munkájuk határfoka továbbra is egyenetlen, összességében nem kielégítő.

Ebben a helyzetben a kutatói állomány összetételén és a szükséges szakmai irányítás és koordinálás fogyatékoságán túl feltehetően annak a körülménynek is része van, hogy az oktatáspolitikai szempontból sarkalatos jelentőségű témákkal való foglalkozás tekintélyes fórumai ezekben az években jórészt a neveléstudományi intézményrendszeren kívül jöttek létre. Munkájukba a pedagógiát művelők közül viszonylag kevesen, személyre szóló megbízás, illetve meghívás alapján kapcsolódtak be. Az ezeken a fórumokon elért eredmények-

ről tevékenységük erősen ezoterikus jellege következtében alkalom szerint még pontos képet alkotni is nehéz. Mindenképpen sajnálatos, hogy serkentő hatásuk az intézményes neveléstudományi kutatómunka területén már a jelzett körülmények következtében is csak részlegesen érvényesülhetett.

Mind köznevelési rendszerünk fejlesztésében, mind neveléstudományunk fejlődésében értékes többletet hozott a beszámolási időszakban az iskolai kísérleti munka megerősödése. A legnagyobb – alkalom szerint országos méretű – érdeklődés az ún. integratív iskolakísérleteket kísérte. Közös vonásuk, hogy a szocialista munkaiskola lényeges jegyeit kívánják tevékenységükben komplex módon megvalósítani. E kísérleti iskolák közül kettő a múlt évtől már szervezett formában folytathat neveléstudományi kutatásokat is. Értünk el további előhaladást az iskolai munka egy-egy tényezőjének (új tanulmányi tartalmaknak, oktatásszervezeti formáknak és módszereknek stb.) általános bevezetésüket megelőző kísérleti kipróbálása terén is.

Nyereséget jelent végül, hogy a feladatok megoldásához számottevő tudományos kapacitás nyílt meg több határos tudományterületen, így a Népművelési Intézetben, az MTA Pszichológiai Intézetében, a KISZ Ifjúságkutató Csoportjában működő kutatók körében és még másutt is. Egyidejűleg olyan nagyszúlyú társadalmi szerv is bekapcsolódott a pedagógiai, illetve a köznevelést fejlesztő kutatásokba, mint az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottsága, majd utóda, az MTA–OM Köznevelési Bizottsága. Ez az akadémia alelnökének (később elnökének) vezetésével működő testület és az általa irányított sokáig tevékenység a hazai nevelés történetében példa nélkül álló széles körben vont a legkülönbözőbb tudományos és kulturális területek vezető képviselőit a távlatilag jelentkező, alapvető művelődéspolitikai és pedagógiai feladatok kidolgozásába.

A tudományos munka főbb irányai

A pedagógiának a hagyományos rendszertani felosztás szerint „klasszikus” ágazatai közül az elmúlt időszakban a *nevelésselmélet* területén különösen élénk munkásságról számolhatunk be a nevelésfilozófia problematikájának vizsgálata érdekében, a nevelési célelmélet tudományos megalapozására, a társadalmi formálódás és a tervszerű nevelőmunka viszonyának elemzésére. Jelentős kutatások folytak az erkölcsi motiváció kialakítása témakörében. A közösségi nevelés erősítése és hatékonyságának növelése érdekében vizsgálták az iskolát, illetve az iskolai osztályt mint közösséget, az ifjúsági szervezet szerepét, valamint a tanítási órán kívüli foglalkozások közösségformáló befolyása növelésének lehetőségeit. Inkább publicisztikai síkon, de rendkívül élesen vetődött fel a kérdés egész nevelési rendszerünk, a nevelőmunka logikájának szocialista jellegét illetően.

A másik nagymúltú ágazat, a *didaktika* területén nem volt tapasztalható az álláspontok hasonló ütközése. Részben azért, mert itt nincsenek egymással versengő „iskolák” és iskolaalapítási törekvések. Másrészt azért is, mert ebben az időszakban a folyó tantervi munkálatok inkább a közvetlenül gyakorlatra vonatkoztatott feladatokra irányították a figyelmet. Ezek megoldása érdekében kutatások irányultak a célok pontosítására, hierarchikus tagolására, a megfelelő tartalmak kiválasztására, a tanítás eredményességét minden tanuló számára biztosító (lemaradásukat megelőző, illetve lehetőleg megszüntető, a kiemelkedő rátermettségek kibontakoztatását támogató) módszerek, szervezeti formák,

anyagok és eszközök kidolgozására, hatékony felhasználásuk segítésére, a mérés és értékelés eljárásainak és eszközeinek kimunkálására. Értékes új elméleti részeredményeken és szintetizáló műveken túl a most számba vett időszak feltehetően legfontosabb teljesítményének bizonyul majd a tanítási-tanulási folyamat megújítását célzó korábbi kutatások eredményeinek érvényesítése az új, ún. alapdokumentumokban. Bár máris nyilvánvaló, hogy részleteikben továbbfejlesztésre, javításra szorulnak, mégis meg lehet kockáztatni annak kijelentését, hogy már hosszú idő óta nem került sor hasonló következetesen felépített, koherens szempontokat érvényesítő állami tanterv kidolgozására, mint amilyenek a mostaniak, különösen az általános iskolai nevelés és oktatás most életbe lépett terve.

A neveléstudomány harmadik klasszikusnak tekinthető ágában, a *neveléstörténetben* – jegyzet formájában megjelent összefoglalásokon, valamint hasznos forráskiadványokon túl – több időtállónak tűnő monografikus feldolgozás született, mint bármikor a tudományterület múltjában ennyi idő alatt. A forrásfeltárás viszonylagos előrehaladását, a kutatásmódszertani fejlődést tanúsítja, hogy az MTA Pedagógiai Kutatócsoportjának irányításával megindulhattak és a tervnek megfelelően haladnak előre a hazai neveléstörténet kétkötetes kézikönyvének munkálatai.

A hagyományos rendszertani keretek között nem helyezhetők el a *köznevelési rendszer* továbbfejlesztésére vonatkozó komplex kutatások, amelyek különösen a hetvenes évek eleje óta széles körben, neveléstudományi kutatóhelyek egész sorában, egyéb társadalomtudományi intézményekben, állami és társadalmi szervek részvételével folytak. Kívánatos lenne, hogy ezekre az eredményekre támaszkodva – az oktatáspolitikai párt-határozat követelésének eleget téve – mielőbb döntés szülessék a távlatilag célbavett iskolarendszernek legalább az alapvető kérdéseit illetően. Ilyen döntés birtokában és az eddig feltárt összefüggések ismeretében új szakaszába léphetne a tervezés is. Ehhez a munkához már eddig is figyelmet érdemlő eredmények halmozódtak fel az iskolakutatásban, a közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet, valamint az iskolavezetés kérdéseinek vizsgálatában, az iskolaérettség megállapítása, az indulási hátrányok kiegyenlítése terén szerzett tapasztalatokban és felismerésekben, a magasabbfokú tanulmányok felé vezető utat befolyásoló tényezők elemzésében, a pályairányítás és pályaválasztási tanácsadás elméleti és gyakorlati eredményeiben, a felsőoktatási intézményrendszer makro- és mikrostrukturális kutatásában, a különböző szinteken végzett szakemberek beilleszkedésére és bevételeire vonatkozóan végzett vizsgálatokban. Szintézisük megalkotása még bizonyára aránylag távoli jövő kérdése, állagukban azonban már ma is olyan alapot adnak a szocialista köznevelési rendszer fejlesztéséhez, amellyel eddig a hazai neveléstudomány nem rendelkezett.

A közelmúlt pedagógiai munkájából ki kell emelni még a felnőttnevelés kérdéseivel való foglalkozást. Az alsó-, közép- és felsőfokú munka melletti tanulás szervezeti, tartalmi és módszertani problémáinak, az iskolarendszerű képzés és a közművelődés kapcsolata kérdéseinek, a permanens nevelés elméletének kidolgozására és gyakorlati megvalósítására irányuló munkának az eredményei azonban még együttvéve is jóval hézagosabbak, semhogy összefüggő rendszerbe állításukat és ekként való széles körű realizálásukat napirendre lehetne tűzni. Nem utolsósorban azért, mert a már folyó gyakorlat igényei is – különösen az iskolarendszerű képzés területén – tetemesen meghaladják a rendelkezésre álló személyi és dologi tényezők teherbíró képességét.

Az intézményes nevelő-oktató munka teljesítőképessége és a társadalmi igények között jelentkező – jelenleg növekvő – feszültség egyik fő forrása a gyakorló *pedagógusok* helyzetével, élet- és munkakörülményeivel, közérzetével, a pályára való alkalmasság kritériumaival foglalkozó tömérdek cikknek, tanulmánynak, monografikus feldolgozásnak. Kétségtelenül összefügg ezzel a feszültséggel a pedagógusképzés kérdései iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődés is. Úgy tűnik, hogy az ún. pedagóguskutatás legtöbb kérdését illetően az egyes kutatók között inkább csak hangsúlybeli eltérés van. A pedagógusképzés vonatkozásában azonban az egyetértés csak részleges, reformjellegű szervezeti kérdéseket érint, a képzés múltból öröklött alapvető struktúráját azonban nem bolygatja. Így – például – eddig nem merült fel teória és praxis egymáshoz való viszonyának mélyreható átalakítására vonatkozó javaslat vagy legalább elgondolás.

Tudományközi kapcsolatok

A nevelésre vonatkozó tudományos ismeretek gyorsuló ütemű gyarapodásában meghatározó szerepe van a már említett ténynek, hogy társadalmi jelentőségének növekedésével egyre jobban érdeklődnek a tárgy iránt más tudományterületek is, és már emiatt is bővülnek a kapcsolatok más, elsősorban társadalomtudományi diszciplínákkal. Ezzel egyidőben a neveléstudomány képviselőinek körében is érlelődött a belátás, hogy az általuk művelt tudományterület már tárgyának kivételesen komplex jellege folytán is rászorul a tudományközi együttműködésre.

Legelőbb – már a 60-as években – főleg az egyes tudományágak és a pedagógia lehetséges érintkezési felületeire irányult a figyelem. Az együttműködésben elsősorban a más tudományos területeken elért eredmények felhasználására, asszimilálására való törekvés érvényesült. Majd egyre több elvi állásfoglalás formájában – különös nyomatékkal a Pedagógiai Bizottság 1978. január 27-i, a neveléstudomány interdiszciplináris kapcsolatairól tartott vitáján – fogalmazódott meg, hogy a pedagógia interdiszciplináris jellege a tudományág tárgyából és társadalmi feladataiból következő szükségszerűség. A fogalom teljes értelmében vett interdiszciplinaritásról, azaz közös tárgyra irányuló diszciplináris kutatások eredményeinek tervszerű integrációjáról mindamelllett a neveléstudományban még ritkán beszélhetünk, mint ahogy nem jellemző más társadalomtudományi területek munkájára sem. A párhuzamosan folyó kutatások tehát többnyire nem integrálódnak a tárgy meghatározta rendezett egészbe.

Mentséget legalább részben abban kereshetünk, hogy a nevelésügyi problémakörének vizsgálatában előjáró érintkező tudományok – mindenekelőtt a pszichológia, a közgazdaságtudomány és a szociológia – művelői maguk is gyakran „monodiszciplinárisan” közelítik tárgyukat, és az így elért eredmények alapján állítanak követelményeket – alkalmilag igen szuggesztív formában – a pedagógiai elmélet és gyakorlat elé. Ilyen egytényezős megközelítés eredménye volt például a felsőoktatási felvételi eljárás azóta sok vihart kavart 1973. évi módosítása, jöllehet ellentmondásos következményeit a pedagógia oldaláról pontosan előre lehetett jelezni.

Az okokat tovább firtatva el kell ismerni azonban, hogy különböző körülmények következtében az együttműködésben leginkább érdekelt neveléstudomány sem bizonyult eddig képesnek a sokfelé ágazó kutatómunka szervezésére, egységének megteremtésére.

Intézményes bázisának már jellemzett gyengeségén túl része van ebben saját fogalomrendszere tisztázatlanságának, az egyes ágazatai között nem kielégítő kapcsolatnak is. Része van továbbá annak a körülménynek, hogy hazánkban mind a mai napig a pedagógia szinte egyetlen általánosan elismert társadalmi funkciója a nevelői magatartás intézményes „beállítása”. Ezt a funkciót viszont a képzésben rendelkezésre álló idő alatt csak alapvetően normatív eszközökkel lehet betölteni, miközben a nevelési folyamat mint objektív realitás szükségképpen a margóra szorul. Nem kielégítő az integráció felé való haladás végül azért sem, mert a határos területek részvétele a feltáró munkában esetleges, művelők személyes érdeklődésétől függ. Jellemző példa erre az igen fejlett hazai történettudomány nagyfokú érdektelensége a nevelés társadalmi jelensége iránt, amiként az – például – a „Magyarország története” elsőként megjelent kötetében is kifejezésre jut.

Ha tehát neveléstudományunkban a kutatás tényleges interdiszciplinaritásáról még nem beszélhetünk is, a bennük érvényesülő kutatómódszertani komplexitás révén az utóbbi 8–10 év pedagógiai publikációi mégis a tudományközi együttműködés jelentős előrehaladásáról tanúskodnak. A pedagógiában hagyományosan alkalmazott módszerek (megfigyelés, pedagógiai szituáció teremtése, dokumentumok elemzése stb.) mellett mind több vizsgálatban alkalmazzák egyebek között a pszichológiai kutatás eszközeit, a tanulók társas-társadalmi viselkedésének vizsgálatában szociálpszichológiai és szociológiai eljárásokat. A nagyszámú empirikus vizsgálatban mind gyakrabban vesznek igénybe kvantifikálásra alkalmas mérési eszközöket, és az eredményeket matematikai-statisztikai módszerekkel elemzik. Modellalkotáásra az eddigiekben csak ritkábban, így a szervezetkutatásban, a felsőoktatásba való eljutás, a nevelőközösségek vizsgálatában találunk példát. A kutatómódszertani komplexitásnak ez a tendenciája olyannyira jellemző, hogy már-már a pedagógiai kutatás korábban széles körben alkalmazott módszereinek háttérbe szorulását lehet megállapítani.

A határterületi tudományokhoz való közeledésnek itt vázolt folyamata mindamelllett a pedagógia egyes részterületein különböző mélységben ment végbe, és a különbségek nem mindig indokoltak. A kibernetika gondolatrendszere jószerint csak a didaktikai kutatásokba épült be tartósan; az elmélyültebb filozófiai megalapozásra való törekvés inkább csak egyes részterületeken észlelhető; a szociálpszichológiai megközelítés is szélesebb körben lehetne termékeny, mint a közösségi nevelés; a rendszerelmélet pedagógiai hatása elsősorban a szervezetkutatás területén érvényesül.

A pedagógiai jelenségtartománynak ez az új, a neveléstudományban korábban nem vagy csak esetlegesen használt módszerekkel való vizsgálata kétségtelenül gyors ütemben gyarapítja a tárgyra vonatkozó ismereteinket. Vannak azonban problematikus következményei is. A kutatók egzaktságra, egy-egy vizsgálat viszonylag gyors lezárására való törekvése természetesen irányítja figyelmünket egyes jól körülhatárolható jelenségekre és jelenségcsoportokra, a diszparát módszerek alkalmazása viszont megnehezíti a szintézisalkotást. Gyakran tapasztalható, hogy az eredmények szabatosága, de legalábbis számszerűsíthető volta a kutatót olyan következtetések levonására is bátorítja, amelyekre az általa elért eredmények kellő alapot nem adnak. Van a folyamatnak kedvezőtlen hatása a kutatói állomány alakulására is. A dinamikusabban fejlődő, esetleg kevésbé összetett vagy a gyakorlat ellenőrzésének kevésbé kitett tudományterület módszereiben szerzett jártasság nem egyszer eltereli őket a pedagógia művelésétől. Jellemző, hogy megbecsült

neveléstudományi kutatók is szívesen lépnek fel a nyilvánosság előtt valamely más társadalomtudomány „színeiben”.

Ennek következtében is csak lassan gyarapszik azoknak a kutatóknak a száma, akik vállalni tudják a más tudományágakban folytatott vizsgálatok eredményeinek a neveléstudomány állagába való beépítését, a művelőkkel való termékeny együttműködést. Biztató fejlemény viszont, hogy bővül azoknak a „határterületi” tudományoknak a köre, amelyek a pedagógia és más diszciplínák érintkező szelvényének tapasztalati anyagát pedagógiai szempontok szerint törekszenek rendszerezni. Ezt a folyamatot példázza a pedagógiai pszichológiához és a nevelésszociológiához csatlakozó pedagógiai szociálpszichológia.

Az eredmények általános értékelése

Az elmondottak után ellentmondásnak tűnhet – még ha utaltunk is már erre valló jelekre –, hogy a közvéleményt formáló megnyilatkozások tükrében szemlélve az utóbbi években a számottevő előhaladással ellentétben határozottan csökkent a pedagógia társadalmi rangja. Ennek részben tudományon kívüli okai vannak. A köznevelési rendszerrel szemben gyors ütemben növekvő társadalmi igények és a rendelkezésre álló eszközfeltételek diszparitása természetesen váltja ki az elégedetlenséget azzal a neveléstudománnyal, amelyik kötelességének vallja, hogy az adott lehetőségekkel számot vetve is biztosítsa az intézményes oktató-nevelő munka folyamatosságának fenntartását, megfelelő feltételek hiányában is törekszik e munka színvonalának emelésére. Vannak megnyilatkozások, amelyeket feltehetően anyagi-kulturális előhaladásunk ütemével, a tudatviszonyok alakulásával való elégedetlenség fűt, és – lehetőségeiket túlbecsülve – ezt kéri számon az iskola és a pedagógián. Van az iskola és a pedagógia elmarasztalásának divat jellege is. Végül azzal is tisztában kell lennünk, hogy a köznevelés intézményrendszerének, a pedagógusnak és a pedagógiának a bírálata esetenként nem más, mint a társadalomkritika közvetett megnyilvánulása.

Kétségtelenül vannak azonban belső okok is. A megszokáson kívül az intézményes kutatómunka egyenetlen fejlődése, bázisának hosszú időn át bizonytalan volta, de a tudományos minősítés rendszere is hozzájárul, hogy a neveléstudományban is szívesen tartja magát az egy téma – egy kutató gyakorlat, helyzetüknél fogva különösen az országban szétszórtan működő felsőoktatók körében. Több, részben különböző tudományterületeket képviselő kutatókból álló teamekkel inkább csak az újabb alapítású tudományos intézetekben találkozunk. Ezen a szűk körön kívül a különböző képzettségű kutatók között szervezett együttműködés általában csak személyes kapcsolatok révén és csupán időlegesen jön létre. Az alkalmilag létesített vegyes összetételű bizottságok a szakmai véleményvezés, tanácsadás szintjén igen hasznosak, egy-egy problémakör intenzív kutatására azonban természetüknél fogva nem alkalmasak. Mivel pedig az általuk kitűzött célok időnként legalább meghaladják a hivatásos kutatók – objektív adottságoktól is függő – teljesítőképességét, önmagukban hasznos útmutatásaik is könnyen kárbavesznek, – óhatatlanul növelve ezzel is a neveléstudomány „adósságát”.

A némely területen elért gyorsabb ütemű előrehaladás, egyes kiemelkedő személyes teljesítmények még élesebb fényt vetnek a neveléstudományi ágazatok egyenetlen fejlődésére és belső kapcsolataik gyakran tapasztalható gyengeségére. Szinte közhelynek tekint-

hető számos pedagógiai kutatás hiányzó vagy nem kielégítő neveléstörténeti megalapozottsága, illetve – a hangsúlyt a másik oldalra vetve – az elmélettörténeti és problémátörténeti vizsgálatok hiánya, illetve *ritkasága*. Sok meg nem értés, sőt feszültség forrása bizonyos „innovációk” esetében a reformpedagógia történeti alakulásának és hazai sorsának nem kellő ismerete, égető hiány a pedagógusképzés történetének érdemi feldolgozása. Hasonlóképpen részben feldolgozatlan a magyar köznevelésügy történetének utóbbi három évtizede. Csak a legújabbban indult meg a munka a szovjet nevelésügy történetének és a magyar fejlődéssel való kapcsolatának elmélyült feldolgozására.

Rámutatunk már, hogy hiányzik, vagy nem kielégítő az intézményes kutatómunka koordinációja is. Alkalmi érintkezéseket nem tekintve elkülönülten folyik az iskoláskornak, a felnőttek és a felsőoktatás pedagógiájának kutatása. A legutóbbi évek fejleménye például, hogy a köznevelési rendszer regionális fejlesztésének alapvető jelentőségű kérdését egyidőben több szerv, illetve intézmény is vizsgálja egymással való szervezett kapcsolat nélkül.

Ha már most az elmondottak után a hazai neveléstudomány teljesítményeit a nemzetközi összehasonlítás mérlegére akarjuk tenni, nehéz helyzetben vagyunk. Nyelvi elszigeteltségünk, az idegen nyelvű publikációk szinte teljes hiánya a külföld számára majdnem lehetetlenné teszi az értékelő viszonyulást. Az érdeklődés munkánk iránt ennek ellenére változatlanul tapasztalható, bár az utóbbi évtizedben legalábbis viszonylagosan csökkent, – a jelek szerint azért is, mert közben több más szocialista országban a kutatás intézményes bázisa lényegesen gyorsabban bővült, társadalmi megbecsülése gyorsabban emelkedett, és ezzel összefüggésben megnőtt számára a külföld felé való „nyitás” lehetősége is.

Ítéletet tehát lényegében magunknak kell önmagunkról mondanunk. E felelősség tudatában is megállapíthatjuk azonban, hogy a nevelési tárgyú kutatómunka legjava termése eléri a külföld – mindenekelőtt a problematika rokonsága folytán összehasonlításra leginkább alkalmas országok – analóg publikációinak színvonalát, a kutatómunka fedezetéül szolgáló személyi és dologi ráfordítások szintjével egybevetve alkalmasul ki is emelkedik a sorban. Bármilyen csábító lenne is ezúttal egyes egyéni teljesítményekre hivatkozni, meg elégednünk azzal, hogy utalunk a neveléstudomány legnagyobb szabású kollektív vállalkozására, a négykötetes *Pedagógiai Lexikonra*. Tükröződik benne a neveléstudományi diszciplínák egyenetlen fejlődése, különösen az élő személyekről szóló cikkanyag fogyatékoságai jól érzékeltetik, hogy a mű törzsanyaga pontosan egy évtizeddel ezelőtt állott össze, mégis joggal lehet rámutatni, hogy megközelítően hasonló arányú neveléstudományi lexikkal a Szovjetunió kivül egyetlen más szocialista ország nem rendelkezik.

Kapcsolat a társadalmi gyakorlattal

A neveléstudományi kutatás és a társadalmi gyakorlat kapcsolata a jelentés tárgyát alkotó időszakban kiszélesedett és el is mélyült.

Az intézményes nevelőképzés szolgálatában az utóbbi másfél évszázadban önálló diszciplínává szerveződő pedagógia érdeklődése a közelmúltig nagyrészt az iskolai oktató-nevelő munka, illetve a gyermekek és fiatalok nevelésének kérdéseire irányult. Elsőként ezúttal is az iskolai oktatás-nevelés közvetlen segítségét szabta feladatául az 1972. évi

oktatáspolitikai párthatározat. Egyúttal azonban fokozott erőfeszítéseket irányzott elő a távlati oktatásügyi döntések tudományos megalapozása, a közoktatásügyi tervezés elméleti kérdéseinek tisztázása terén. Ez a feladat viszont magában foglalja a neveléstudomány illetékességének kiterjesztését a személyiségfejlődés szempontjából releváns társadalmi-kulturális-gazdasági tényezők teljes spektrumára, valamint az emberi élet egész tartamára. Neveléstudományi kutatóink munkáját egyre inkább áthatja, hogy az így felfogott pedagógia a politika alapvető fontosságú, nélkülözhetetlen eszköze.

A társadalmi gyakorlattal való kapcsolat intenzitása is mélyül, amennyiben egyre jobban érvényesül munkájukban a belátás, hogy a pedagógia adott viszonyaink között a mindenoldalú személyiségfejlesztés tudománya. A mindenoldalú szocialista személyiség fejlődése pedig nem lehetséges másként, mint a teljes értelemben vett társadalmi gyakorlattal való érintkezés, az abban való tevőleges részvétel útján. Ennek a részvételnek az erősítése a neveléstudományi kutatás egyik legfőbb törekvése.

A neveléstudományi eredmények gyakorlatba való átültetésének – elvben legalább – a pedagógusképzés és a pedagógus-továbbképzés a legfontosabb útja. Az elégedetlenség – az egykori középfokú tanítóképzőket és talán a 20-as éveket követően a Polgáriiskolai Tanárképző Főiskola működését kivéve – mégis nemzedékekre nyúlik vissza. A tudományegyetemeken különösen azóta vált feszültté a helyzet, amióta a szaktárgyi képzés fokozatosan tért hódított az V. évben. Ez az év korábban teljes egészében a hivatásbeli gyakorlatra és a tanulmányokat lezáró pedagógiai vizsgára való felkészülés szolgálatában állott. A jelenlegi állapotot viszont ahhoz a helyzethez lehetne hasonlítani, mintha az orvostudományban néhány hétre zsugorodnék a klinikum, és egy „orvostani” tanszéktől várnák, hogy néhány félév néhány heti órájában egységes hivatáselmélette ötvözze a különböző szaktárgyakban tanultakat.

Nyilvánvaló, hogy felülvizsgálatra szorul a pedagógia és a képzésben részes határos tudományok oktatásának tartalma is, valamint az alkalmazott módszerek és eljárások célravezető volta. Nem lehet alaptalannak minősítenünk a panaszt, hogy az új tudományos felismerések viszonylag lassan szívódnak fel a pedagógiai oktatásba, hogy – miként az érintett hallgatók többnyire panaszzalják – a képzés nem készíti fel őket a korszerű iskolai oktató-nevelő munkára, és különösen nem a tanítási órán kívüli tevékenységek szervezésére és vezetésére. A pedagógus „járulékos” feladatainak ellátására való jobb felkészítés szándékával bevezetett újabb meg újabb tárgyakban sok az ismétlődő, a pedagógiai alapképzésből már jól ismert tétel, alig van alkalom a tanultak gyakorlati alkalmazására. Nincs termékeny kapcsolat a neveléstudományi alaptárgyak és a szaktárgyi módszertanok között sem. Kellő tartalmi integráció hiányában a neveléstudományi képzés rendelkezésére álló, egyébként is szűkös órakeret egyetlen pedagógusképző intézményben sem értékesül optimálisan.

Megoldatlan a pedagógia oktatóinak rendszeres továbbképzése, a folyamatos szakmai-tudományos fejlődésükről való szervezett gondoskodás.

Az oktatók és hallgatók képzésével, illetve továbbképzésével kapcsolatban érintett hiányosságokat legalább részben kompenzálhatná a neveléstudományi szakirodalom. A különböző formában megjelenő pedagógiai vonatkozású önálló kiadványok száma meghaladja az évi ezret, 60–70 pedagógiai folyóirat és egyéb, főleg társadalomtudományi jellegű periodika, a napisajtó további négy-öt ezer (!) cikket, tanulmányt tesz közzé.

A nagy számok azonban könnyen megtéveszthetnek. A közlemények döntő többsége alkalmi írás. Ritkán van általánosítható, tudományosan értékesíthető mondanivalójuk. Még a szakfolyóiratokban megjelenő cikkek is sokszor marasztalhatók el abban, hogy szerzőjük nincs tekintettel a neveléstudományban elért eredményekre, és az irodalmi előzményeket figyelmen kívül hagyva fogott tollat, ült az írógéphez. Így aztán a tengernyi irodalomban sok a redundáns elem, megszokott dolog régen ismert – esetleg már régebben megcáfolt – megállapítások „újrafelfedezése”

A nevelési tárgyú irodalomnak ezzel az áradatával lépést tartani képtelenség. Részben azért is, mert jelentős részük helyi érdekű vagy ügynevezett „intern” kiadványban lát napvilágot. Kedvező körülmény viszont, hogy az OPKM 1959 óta rendszeresen megjeleníti a pedagógiai szakirodalom kurrens bibliográfiáját. A kiadvány hatékonyságát korlátozzák az alacsony példányszámok még a könyvtárosi forgalomba kerülő művek esetében is. Miként fejtsen ki szemléletformáló hatást akár a legjobb, legeredetibb neveléstudományi munka, ha jó esetben minden századik-százötvenedik pedagógus kezébe juthat belőle egy? Hol keresse az érdeklődő a bibliográfiában megtalált könyvet, cikket? A Köznevelést nem tekintve 1971 óta egyetlen pedagógiai kiadvány, az ötödik nevelésügyi kongresszus naplója jelent meg olyan példányszámban, hogy minden iskolában lehetne belőle egy.

A szervezetlenségen, illetve a kívánatos koordináció hiányán kívül a neveléstudományi irodalomról is megállapítható a kritika gyengesége. Folyóirati közlemények úgyszólván sohasem, az önálló kiadványok ritkán kapnak elemző bírálatot. A szakterület vezető képviselői sajnálatos módon csak elvétve vállalják a recenzens szerepét.

Nyilvános vitára a neveléstudományban egyébként is ritkán kerül sor. A kritikai szellem erősödését jelzi mégis, hogy az újabb alapítású kutatóintézetek mindennapos munkaformájává vált a kéziratok megvitatása, alkalmilag külső szakemberek bevonásával. Gyakran élnek ezzel a lehetőséggel egyes neveléstudományi témákon dolgozó szakértői csoportok és munkaközösségek is. Ezzel ellentétben úgy tűnik, hogy a kiadvállalatok és folyóiratszerkesztők által felkért lektorok nem mindig látják el feladatukat a szükséges igényességgel.

Nemzetközi kapcsolatok

A pedagógia művelőinek a felszabadulás előtt – az egy Kemény Gábort kivéve – csak nyugati kapcsolataik voltak, ők pedig a tudományterületről csakhamar kiszorultak. Új kapcsolatok építésének hazánkban sokáig nem volt intézményes bázisa, de számos más tudományterülethez képest a külföld is kevesebb lehetőséget kínált. A pedagógia helyzete többnyire ezekben az országokban is viszonylag gyenge, más országok kutatóival való kapcsolatok létesítésére elsősorban hivatali jellegű szervek, illetve átfogó nemzetközi szervezetek adtak lehetőséget. Velük viszont – ha egyáltalában – hazai kormánysszervek, illetve ágazati irányító hatóságok álltak összeköttetésben, a pedagógia aktív művelőit jó esetben is csak alkalmyszerűen vonva be a munkába.

A körülmények időközben sem változtak alapvetően, az újabban elért eredményeket az előzményekhez képest mégis jelentőseknek kell tekintenünk. Fontos lépés volt 1968-ban az Országos Pedagógiai Intézet bekapcsolódása az International Association for the Evaluation of Educational Achievement szervezésében folyó vizsgálatokba. A munka

zömében a 70-es évek első felére esett, eredményes részvételünk terhét főként az intézet didaktikai tanszéke viselte. Kevesebb gyümölcsöt hozott, mégis jelentősnek mondható ugyanannak a tanszéknek a vállalkozása, hogy a szocialista országok központi neveléstudományi intézeteit vonja be közös teljesítménymérések lebonyolításába. Az UNESCO Nemzetközi Oktatástervezési Intézetben (International Institute for Educational Planning) az utóbbi évtizedben több magyar szakember is dolgozott. Hosszú ideig magyar igazgatósági tagja is volt az UNESCO hamburgi Neveléstudományi Intézetének, és volt képviselőnk a Paedagogica Historica szerkesztőbizottságában is.

A felsőoktatási pedagógia területén kedvező feltételeket biztosít az együttműködéshez, hogy a szocialista országok ágazati minisztereinek 1966 óta rendszeresen összeülő konferenciája minden alkalommal foglalkozik a tárgykörben folyó kutatómunka helyzetével, és ötévenként koordinációs terv is készül. Hatékonyan támogatja a nemzetközi kapcsolatok építését az 1973 óta nyolc szocialista ország közreműködésével Varsóban kiadott Szovremennaja Vüszsaja Skola című folyóirat, amelynek újabban La Educacion Superior Contemporanea címen Havannában spanyolnyelvű változata is megjelenik.

A pedagógiai kutatóhelyek külföldi partnerekkel kötött együttműködési megállapodásairól, közös munkaterveik tartalmáról részletes áttekintést bajos szerezni. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a kapcsolattartás szervezettsége javul, de a közösen folytatott kutatómunka szintjét csak kivételképpen éri el.

Ilyen körülmények között a külföldi szocialista és nem szocialista országok kutatóival való kapcsolatok jelentékeny része ez idő szerint is személyes összeköttetésekre épül. Ezek szükségképpen esetlegesek, és hatásuk széles körben alig érvényesül. Jelentőségüket lebecsülni mégsem lenne helyes. Így nagyrészt egyetlen magyar kutató személyes törődésének köszönhető, hogy a Paedagogica Historica rendszeresen tájékoztat a hazai neveléstörténeti élet eseményeiről és eredményeiről.

A kétségtelen előhaladás ellenére a neveléstudomány nemzetközi kapcsolatainak elért színvonalával nem lehetünk megelégedve. Fejlesztésükhöz – a kutatások országon belüli szervezettségének megjavításán túl – a tudományterületet irányító szerv lényegesen nagyobb támogatására van szükség.

A kutatómunka személyi feltételei

Már a tudományterület fejlődéséről bevezetőben mondottakból is következik, hogy a kutatás személyi feltételei jelentékeny mértékben bővültek. Az oktatáspolitikai párthatározat óta – az OPI jellegében bekövetkezett változást ezúttal figyelmen kívül hagyva – a kutatók száma mintegy megkétszereződött. Főleg új tanszékek alapításával gyors ütemben nőtt a pedagógia oktatóinak száma, és ezzel – potenciálisan – tovább bővült a neveléstudományi kutatási kapacitás is.

A kutatómunka intézményi bázisának megerősödése, a tudományközi kapcsolatok kiszélesedése önmagában is pozitív módon befolyásolta a kutatómódszertan fejlődését. A kutatói utánpótlás képzése és a kutatók szakmai továbbképzése területén kedvező fejlemény volt az elmúlt években számos tanulmányút, több külföldi ösztöndíj elnyerése is, általában a tudományos továbbképzés külföldi lehetőségeinek gyarapodása.

A kutatói utánpótlás szervezett képzése azonban a neveléstudományban is megoldatlan. Az utánpótlás legfőbb bázisának a pedagógiaszakos egyetemi hallgatókat tekinthetjük, de kutatásmetodológiai felkészítésükre az alapképzés során csak igen csekély időt lehet fordítani. A színvonalat az is befolyásolhatja, hogy az egyéb társadalomtudományi szakok felé törekvők számához képest eleve kevesen — alkalom szerint abszolút értelemben is kevesen — kérik felvételüket a pedagógiaszakra, és ezzel összhangban részben felkészültségük sem kielégítő. Csekély az érdeklődés a pedagógiai aspirantúra iránt is. A szervezett képzés keretein kívül minősítettek tetemes hányadának eredeti szakja távol állott a pedagógiától, tájékozottságukon sokszor mutatkozik meg a rendszeres alapozó képzés hiánya, mélyebb neveléstudományi ismereteik esetenként alig haladják meg a disszertációban vizsgált téma többé-kevésbé szűken értelmezett körét. Nem igazodik kellőképpen a kutatás távlatilag jelentkező szükségleteihez az aspiránsi munka tematikája sem. Fogadtunk már — például — felsőoktatási pedagógiai aspiránsokat a külföldről, a pályázati kiírások között azonban ez a tudományterület még nem szerepelt, pedig közben másfél évtized alatt saját kutatóintézete épült ki.

Nem kedvező a helyzet az iskolai nevelőknek a kutatásba való bekapcsolódása terén sem. A neveléstudomány összetettsége, szoros kapcsolata a gyakorlati oktató-nevelő munkával, az interdiszciplinaritás ezekből is fakadó igénye egyaránt kívánatosá teszi különböző szakképesítésű tanárok és eltérő társadalomtudományi végzettségű szakemberek bekapcsolódását a kutatásba. A ma már elvárható követelmények szintjén erre azonban csak akkor van mód, ha szervezett keretek között biztosítják számukra a szükséges pedagógiai, illetve kutatómódszertani felkészülést. Az ilyen bevezetést követően is kívánatos lenne, hogy legalább egy ideig megfelelő szakmai irányítással, lehetőleg team-keretben végezzék tudományos tevékenységüket.

A káderhelyzetről szólva lehetetlen nem említenünk a neveléstudományi kutatók körében észlelhető feszültségeket. Az 1948. évet követő ismételt radikális személycserék és az új intézményalapítások következménye volt, hogy húsz-harminc éve számos fiatal szakember került a pedagógiai oktatás és kutatás területén vezető pozícióba. A káderek kicserélődésének természetes folyamata ezért — miként a hazai közélet több más területén is — az elmúlt évtizedekben viszonylag meglassult. Az említett feszültségek jórészt ebből fakadnak. Erre azután külső tényezők — így a sajtó és más tömegközli eszközök némelyik érdekességet kereső riportere, egyik-másik folyóirat szerkesztője — alkalom szerint még „rá is játszanak”. A feszültségeket okozó alaphelyzet az elkövetkező években természetesen oldódni fog. Igen fontos, hogy a vezetésben helyüket elfoglaló új erők rokonszenvi és ellenszenvi viszonyoktól függetlenül, a neveléstudomány objektív érdekeinek érvényesítését célul kitűzve törekedjenek feladatkörüket betölteni.